

การกำหนดให้การทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมเป็นอาชญากรรมสากล

พระมหาวชิรศักดิ์ คะณชัย¹

บทนำ

ธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศกำหนดไว้ว่าการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรม ซึ่งเป็นทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศและกฎหมายอนุสัญญาระหว่างประเทศหลายฉบับเป็นความผิดอาชญากรรมสงคราม (war crime) ตาม บทบัญญัติข้อ 8 (2) (a) (ix)² และ ข้อ 8 (2) (e) (iv)³ แห่งธรรมนูญกรุงโรม ที่สำคัญอย่างยิ่ง ก็คือ การกระทำความผิดเป็นอาชญากรรมร้ายแรง (the most serious crimes) ที่ศาลอาญาระหว่างประเทศมีเขตอำนาจ ตามบทบัญญัติข้อ 5 วรรค 1 (c) แห่งธรรมนูญกรุงโรม

อย่างไรก็ดี แนวทางการปฏิบัติของรัฐและองค์การตุลาการระหว่างประเทศเกี่ยวกับการจับกุม และดำเนินคดีต่ออาชญากรสงครามที่เกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครองยังคงมีปัญหาเรื่องเขตอำนาจและแนวทางปฏิบัติที่ไม่สอดคล้องหรือขัดแย้งกันเองอยู่มาก ทั้งนี้ มีสาเหตุสำคัญมาจากการไม่ได้กำหนดให้การทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือ

¹นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขากฎหมายระหว่างประเทศ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง

² Article 8 of Rome Statute

(2) For the purpose of this Statute, ‘war crimes’ means: (a) Grave breaches of the Geneva Conventions of 12 August 1949, namely, any of the following acts against persons or property protected under the provisions of the relevant Geneva Convention: (ix) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives.

³ Article 8 of Rome Statute

(2) For the purpose of this Statute, ‘war crimes’ means: (e) Other serious violations of the laws and customs applicable in armed conflicts not of an international character, within the established framework of international law, namely, any of the following acts: (iv) Intentionally directing attacks against buildings dedicated to religion, education, art, science or charitable purposes, historic monuments, hospitals and places where the sick and wounded are collected, provided they are not military objectives.

ทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครองเป็นอาชญากรรมสากล (universal crimes) เพื่อให้รัฐทั้งปวงในประชาคมระหว่างประเทศสามารถใช้เขตอำนาจสากล (universal jurisdiction) ในการจับกุมและดำเนินคดีต่ออาชญากรรมสงครามที่เกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมเช่นว่านั้นได้

การกระทำที่เป็นความผิดอาชญากรรมสากล (Universal Crimes)

อาชญากรรมสากล (Universal Crimes) คือ การกระทำใดๆที่สามารถระบุได้แน่นอนซึ่งเป็นการละเมิดกฎแห่งการปฏิบัติอย่างร้ายแรง และการละเมิดอย่างร้ายแรงเช่นว่านั้นกระทำขึ้น ได้รับการจัดการหรือ ปลดปล่อยให้เกิดขึ้นโดยตัวแสดงที่ทรงอิทธิพล และ การกระทำละเมิดนั้นตามกฎหมายระหว่างประเทศร่วมสมัยแล้วอาจถูกลงโทษได้ทุกเมื่อและทุกที่ที่การกระทำละเมิดเช่นว่านั้นได้เกิดขึ้น และ การละเมิดนั้นต้องได้รับการพิจารณาและลงโทษด้วยกระบวนการที่เป็นธรรม (fair trials) หรือ ด้วยกระบวนการที่ยุติธรรมตามสมควรแก่กรณี⁴

มรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครอง

มรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลและเป็นสมบัติร่วมกันแห่งมนุษยชาติทั้งปวงนั้นได้รับความคุ้มครองจากการถูกทำลายในเหตุการณ์ที่ขัดกันด้วยอาวุธทั้งระหว่างประเทศและภายในประเทศตามกฎหมายจารีตประเพณีแห่งกฎหมายมนุษยธรรมระหว่างประเทศ (Customary Rule of International Humanitarian Law) ซึ่งได้ประมวลกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศให้เป็นลายลักษณ์อักษร (Codification) และเป็นกฎหมายแม่แบบให้กับอนุสัญญาระหว่างประเทศหลายฉบับ รวมทั้งธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศด้วย ดังนั้นการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครองจึงเป็นการละเมิดกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศและธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศอย่างชัดเจน

นอกจากนี้ มรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมซึ่งมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลยังได้รับการคุ้มครองตามธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศอีกด้วย โดยบทบัญญัติข้อ 8 (2) (a) (ix) และ ข้อ 8 (2) (e) (iv) แห่งธรรมนูญกรุงโรม ได้กำหนดว่า การโจมตีต่อสิ่งก่อสร้างซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างเพื่อการศาสนา การศึกษา ศิลปะ วิทยาศาสตร์ หรือเพื่อวัตถุประสงค์ทางการกุศล อนุสาวรีย์

⁴ Terje Einarsen. "The Concept of Universal Crimes in International Law," Oslo: Torkel Opsahl Academic EPublisher, (2012) p. 22.

ประวัติศาสตร์ โรงพยาบาล และสถานที่ใช้เป็นที่รักษาตัวของผู้บาดเจ็บและป่วยไข้ ซึ่งมีใช้เป้าหมายทางการทหาร และกรณีขัดกันด้วยอาวุธซึ่งมีลักษณะระหว่างประเทศและภายในประเทศตามลำดับ การละเมิดบทบัญญัติดังกล่าวถือว่าเป็นอาชญากรรมสงครามซึ่งเป็นอาชญากรรมระหว่างประเทศที่ร้ายแรงที่สุดที่ศาลอาญาระหว่างประเทศมีเขตอำนาจเหนือคดี

แนวทางปฏิบัติของรัฐในการให้ความคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรม

รัฐจำนวนไม่น้อยที่เพิกเฉยต่อการดำเนินการจับกุมและลงโทษตามกฎหมายระหว่างประเทศต่ออาชญากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับการคุ้มครองโดยมักจะอ้างว่ารัฐตนไม่มีเขตอำนาจที่จะดำเนินการได้ หรือ รัฐตนไม่มีพันธกรณีที่จะต้องปฏิบัติตามโดยมักจะอ้างว่าตนไม่ได้เป็นรัฐภาคีแห่งธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศแต่อย่างใด

ถึงแม้ว่า คณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ (United Nation Security Council: UNSC) จะมีมติที่ยอมรับถึงความสำคัญและได้กำหนดให้รัฐทั้งปวงให้วางแนวทางในการให้ความคุ้มครองมรดกโลกทางวัฒนธรรม และทรัพย์สินทางวัฒนธรรม รวมทั้ง ได้มีมติประณามการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรม และทรัพย์สินทางวัฒนธรรมว่าเป็นการกระทำอันเป็นอาชญากรรมสงครามตามบทบัญญัติแห่งธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศก็ตาม เช่น มติคณะมนตรีความมั่นคงแห่งสหประชาชาติที่ 2085(2014) ที่ได้ประณามอย่างรุนแรงถึงการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมจำนวนมากในประเทศมาลี โดยกองกำลังฝ่ายกบฏว่าเป็นความผิดฐานอาชญากรรมสงครามตามธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศ

สาเหตุที่รัฐทั้งปวงไม่สามารถดำเนินการจับกุมและลงโทษอาชญากรที่เกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมตามกฎหมายระหว่างประเทศที่มีอยู่ได้นั้น ก็เนื่องจากว่า ยังไม่มีการกำหนดให้การทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นการกระทำ ความผิดอาชญากรรมระหว่างประเทศอย่างร้ายแรงฐานความผิดอาชญากรรมสงครามให้เป็นความผิดอาชญากรรมสากล (universal crimes) เพื่อเปิดทางให้รัฐทั้งปวงสามารถบัญญัติกฎหมายภายในของตนให้สามารถใช้เขตอำนาจสากล (universal jurisdiction) เพื่อดำเนินคดีกับอาชญากรสากลได้ในกรณีที่รัฐเช่นนั้นเป็นรัฐแบบทวินิยม (dualism) กล่าวคือ รัฐที่จะสามารถใช้กฎหมายระหว่างประเทศได้ต้องบัญญัติให้มีกฎหมายภายในรองรับเสียก่อน หรือ กรณีที่รัฐที่เป็นเอกนิยม (monism) ซึ่งยอมรับให้กฎหมายระหว่างประเทศมีศักดิ์สูงกว่ากฎหมายภายในก็จะสามารถใช้เขตอำนาจสากลเพื่อดำเนินคดีต่ออาชญากรสากลได้ทันที เพื่อไม่ปล่อยยให้คนชั่วลอยนวล (no impunity)

ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศกับการใช้เขตอำนาจสากลของรัฐ

บทบาทของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศ (International Court of Justice: ICJ) ในคดี Arrest Warrant⁵ ในปี ค.ศ. 2002 กรณีศาลยุติธรรมระหว่างประเทศสั่งให้ประเทศเบลเยียมถอนหมายจับสากลฉบับลงวันที่ 11 เมษายน ค.ศ. 2000 ซึ่งประเทศเบลเยียมออกหมายจับสากลดังกล่าวเพื่อจับกุมนาย Yerodia รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของประเทศคองโกผู้มีส่วนพัวพันกับอาชญากรรมต่อมนุษยชาติ ศาลยุติธรรมระหว่างประเทศมีคำพิพากษาโดยเสียง 10 ต่อ 6 ว่าการออกหมายจับสากลของเบลเยียมต่อ นาย Yerodia รัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศของคองโกที่ได้รับความคุ้มกันและล่วงละเมิดมิได้ (Inviolability) เป็นการกระทำไม่ชอบด้วย กฎหมายระหว่างประเทศและให้เบลเยียมถอนหมายจับสากลฉบับลงวันที่ 11 เมษายน ค.ศ. 2000 นั้น

คำพิพากษาของศาลยุติธรรมระหว่างประเทศในคดี Arrest Warrant มีความขัดแย้งกับหลักการของกฎหมายอาญาระหว่างประเทศที่มุ่งประสงค์จะลงโทษปัจเจกชนอย่างเท่าเทียมกันโดยไม่คำนึงถึงสถานะของปัจเจกชนนั้นเลย บนหลักการที่ว่าไม่ปล่อยให้คนชั่วลอยนวล (no impunity) และในบทบัญญัติข้อ 27 แห่งธรรมนูญกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศที่กำหนดไว้ว่า ให้ใช้ธรรมนูญศาลฯ นี้บังคับต่อบุคคลทุกอย่างอย่างเท่าเทียมกัน โดยปราศจากการแบ่งแยกใดๆ บนพื้นฐานของสถานะทางสังคมของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นในฐานะประมุขของรัฐหรือผู้นำรัฐบาล สมาชิกของรัฐบาล หรือ รัฐสภา ผู้แทนที่ได้รับการเลือกตั้งหรือเจ้าหน้าที่รัฐบาลไม่ได้รับการยกเว้นจากความรับผิดชอบตามกฎหมายตามธรรมนูญกรุงโรม

ปัญหาความรับผิดชอบการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรม

ความรับผิดชอบการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมอันเป็นอาชญากรรมสงครามและอาชญากรรมต่อจิตใจแห่งมวลมนุษยชาติและเป็นภัยคุกคามต่อประชาคมโลกโดยรวมยังคงมีประเด็นปัญหาอยู่ว่าบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่ขึ้นทะเบียนกับองค์การยูเนสโกและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมอันมีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลที่ไม่ได้ขึ้นทะเบียนเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรมแต่ได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกันจากการถูกทำลายตามกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศและอนุสัญญาะหว่างประเทศที่ให้ความคุ้มครองทรัพย์สินทางวัฒนธรรมจะมีสัดส่วนหรือลักษณะความรับผิดชอบเพียงใด และมี

⁵ International Court of Justice, “Case Concerning the Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of The Congo v. Belgium)”, Report of Judgment, Advisory Opinions and Orders, (14 February 2002).

มาตรการเยียวยาชดใช้ค่าเสียหายทั้งทางวัตถุและทางจิตใจได้อย่างไร ซึ่งประเด็นดังกล่าวสามารถจำแนกได้ดังต่อไปนี้

1) ความรับผิดชอบของรัฐ

ความรับผิดชอบของรัฐกรณีที่รัฐมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่พิสูจน์ได้ยากที่จะหาพยานหลักฐานถึงความเชื่อมโยงของรัฐกับอาชญากรรมคนชาติของรัฐนั้นที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมเพื่อก่อให้เกิดความรับผิดชอบในทางระหว่างประเทศของรัฐได้

กรณีรัฐบาลตาลีบันได้ยึดอำนาจการปกครองประเทศอัฟกานิสถานได้มากกว่าร้อยละ 90 และได้สั่งการให้กองทัพของตนระเบิดทำลายพระพุทธรูปบามิยันทิ้ง ในปี ค.ศ. 2001 ซึ่งการกระทำดังกล่าวเป็นการขัดต่อกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศและมีความผิดครบทั้งสามลักษณะที่กล่าวแล้วข้างต้น รัฐมีความผิดที่ได้ละเมิดพันธกรณีตามกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศที่มีผลผูกพันเป็นการทั่วไป (erga omnes) ซึ่งไม่สามารถปฏิเสธความรับผิดชอบในทางระหว่างประเทศได้ และรัฐมีความผิดกรณีได้ใช้สิทธิในทางที่มีขอบน้นคือการกล่าวอ้างว่าตนเองมีสิทธิในการกำหนดใจตน (self-determination) ที่จะจัดการทรัพย์สินที่อยู่ในดินแดนของรัฐตนอย่างไรก็ได้ ซึ่งสิทธิในการกำหนดใจตนที่จะละเมิดพันธกรณีระหว่างประเทศย่อมไม่สามารถทำได้และหากได้ทำไปแล้วย่อมมีความรับผิดชอบในทางระหว่างประเทศ

2) ความรับผิดชอบของปัจเจกชน

ปัจเจกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่ได้รับความคุ้มครองซึ่งเป็นความผิดฐานอาชญากรรมสงครามตามกฎหมายจารีตประเพณีระหว่างประเทศและธรรมนูญแห่งกรุงโรมว่าด้วยศาลอาญาระหว่างประเทศนั้น ถือว่าเป็นอาชญากรรมสงคราม และปัจเจกชนนั้นไม่สามารถอ้างเอกสิทธิ์และความคุ้มกัน (privilege and immunity) ใดๆ ได้เลย แม้ว่าปัจเจกชนนั้นจะมีสถานะเป็นประมุขแห่งรัฐ (head of state) หรือสถานะอื่นใดในรัฐของตนก็ตาม ทั้งนี้ตามบทบัญญัติข้อ 27⁶

⁶ Article 27 of Rome Statute

1. This Statute shall apply equally to all persons without any distinction based on official capacity. In particular, official capacity as a Head of State or Government, a member of a Government or parliament, an elected representative or a government official shall in no case exempt a person from criminal responsibility under this Statute, nor shall it, in and of itself, constitute a ground for reduction of sentence.

แห่งธรรมนูญกรุงโรม และปัจเจกชนทั่วไปไม่ว่าจะในฐานะผู้สั่งการ ผู้ร่วมก่อการ ผู้สนับสนุน หรือ ผู้ปฏิบัติ ตามคำสั่งที่ผิดกฎหมายต้องรับผิดชอบโดยไม่มีข้อยกเว้นตามบทบัญญัติข้อ 25 แห่งธรรมนูญกรุงโรมอีกด้วย

3) ปัญหาการกำหนดค่าชดเชยความเสียหาย

3.1) การชดเชยความเสียหายที่ไม่อาจคำนวณเป็นเงิน

การชดเชยความเสียหายที่ไม่อาจคำนวณเป็นเงินได้ คือ การทำให้กลับคืนสู่สภาพเดิม แต่ยังเป็นประเด็นถกเถียงกันอยู่ว่า มรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลที่ถูกทำลายลงไปแล้วสามารถทำให้กลับคืนสู่สภาพเดิมได้อย่างแท้จริงหรือไม่ เพราะความเป็นของจริงแท้ดั้งเดิม (authenticity) ได้ถูกทำลายลงไปแล้ว

3.2) การชดเชยความเสียหายที่ไม่อาจคำนวณเป็นเงิน

การชดเชยค่าเสียหายจากการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมเป็นจำนวนเงินเพื่อสนับสนุนการทำให้กลับคืนสู่สภาพเดิมทางวัตถุของมรดกโลกทางวัฒนธรรมแล้ว ต้องคำนึงถึงความได้สัดส่วนของความเสียหายต่อมนุษยชาติโดยรวมด้วย และธรรมนูญกรุงโรมยังเปิดช่องให้อุทธรณ์คำพิพากษาได้หากผู้เสียหายเห็นว่าการลงโทษบุคคลผู้กระทำความผิดนั้นไม่ได้สัดส่วนเหมาะสมกับความรุนแรงของการกระทำความผิด ตามบทบัญญัติในข้อ 81 (2) (a)⁷

3.3) การชดเชยความเสียหายทางจิตใจ

การชดเชยความเสียหายทางจิตใจในกรณีการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือทรัพย์สินทางวัฒนธรรมนั้น นอกจากสองวิธีข้างต้นแล้ว การแสดงความสำนึกผิดหรือการแสดงความเสียใจหรือขอโทษต่อการกระทำอาชญากรรมเช่นนั้น เช่นกรณี นาย Mahdi ผู้ต้องโทษตามคำพิพากษาในคดี Situation in the Republic of Mali⁸ ที่จำเลยในคดีแสดงความเสียใจที่ได้ทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมและทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในแผ่นดินเกิดของตัวเองและกล่าวคำขอโทษต่อประชาชนชาวมาลีหลังจากต้องคำ

2. Immunities or special procedural rules which may attach to the official capacity of a person, whether under national or international law, shall not bar the Court from exercising its jurisdiction over such a person.

⁷Article 81 of Rome Statute

2. (a) A sentence may be appealed, in accordance with the Rules of Procedure and Evidence, by the Prosecutor or the convicted person on the ground of disproportion between the crime and the sentence.

⁸International Criminal Court's Sentence and Judgment, Situation in the Republic of Mali, (27 September 2016): pp. 1-49.

พิพากษาจากศาลอาญาระหว่างประเทศในฐานะความผิดอาชญากรรมสงคราม ดังนั้น การชัดเจนความเสียหายทางจิตใจแก่ผู้เสียหายกรณีการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมหรือทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าโดดเด่นอันเป็นสากลและเป็นมรดกทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณของมนุษยชาติจึงมีความจำเป็นและไม่สามารถละเลยหรือเพิกเฉยได้

บทสรุป

การไม่กำหนดให้การกระทำความผิดเป็นความผิดอาชญากรรมสากล ทำให้สภาพบังคับของกฎหมายระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้องกับการคุ้มครองทรัพย์สินทางวัฒนธรรมและมรดกโลกทางวัฒนธรรมยังคงไม่มีประสิทธิภาพ เพราะรัฐไม่สามารถใช้เขตอำนาจสากล (universal jurisdiction) เข้าจับกุมและดำเนินคดีกับอาชญากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำลายทรัพย์สินทางวัฒนธรรมและมรดกโลกทางวัฒนธรรมได้ การไม่กำหนดให้การทำลายทรัพย์สินทางวัฒนธรรมที่เป็นความผิดอาชญากรรมสากลทำให้เจตนารมณ์ในการสร้างประชาคมระหว่างประเทศให้เป็นผู้บังคับใช้กฎหมายระดับโลก (global enforcer) และไม่ให้มีที่หลบภัย (no safe haven) แก่อาชญากรที่มีส่วนเกี่ยวข้องยังไม่บรรลุผล เพราะยังขาดแนวทางปฏิบัติของรัฐทั้งปวงในประชาคมระหว่างประเทศ และ ประการสำคัญคือ ทำให้การดำเนินการเอาผิดกับรัฐหรือปัจเจกชน หรือ ทั้งของรัฐและปัจเจกชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการทำลายมรดกโลกทางวัฒนธรรมมีปัญหายุ่งยากหรือมีความเป็นไปได้ยาก

เอกสารภาษาไทย

กิตติ โอสดเจริญผล. “เขตอำนาจรัฐสากลเหนืออาชญากรรมระหว่างประเทศ.” วิทยานพนธ์นิติศาสตร์
มหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544.

จตุรนต์ ธีระวัฒน์. **กฎหมายระหว่างประเทศ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ วิญญูชน, 2555.

อุษมาศ รมฤทธา. “การคุ้มครองทรัพย์สินทางวัฒนธรรมในภาวะขัดกันทางกำลังทหาร.” วิทยานพนธ์นิติ
ศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2552.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Rome Statute of the International Criminal Court 1998.

Silvia Perini and Emma Cunliffe. “**Towards a protection of Syria Cultural heritage: A summary of
the national and international responses.**” Volume III, (Sept 2014- Sept 2015), October 2015.

Terje Einarsen. **The Concept of Universal Crimes in International Law**. Oslo: Torkel Opsahl
Academic EPublisher, 2012.